

Irodalomnak öltözött ideológia

VISSZHANG - LII. évfolyam 5. szám, 2008. február 1.

Amikor Ágoston Vilmos könyve - A kisajátított tér. A nemzeti képzelet Doru Munteanu és Wass Albert műveiben (Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, 2007) - kapcsán újra szóvá teszem a Wass-kultusz irodalmon kívüli céljait és ártalmasságát, távol áll tőlem, hogy kétségbe vonjam a kánoni pluralizmus létjogosultságát. (Lásd erről korábban: Láng Zsolt: *Beragadva a nemzeti képzeletbe*, ÉS, 2008/4. - a szerk.) Hiszen ha a kultúra lényegéhez hozzátartozik a szabadság, és ennek semmilyen hatalom nem vethet gátat a demokráciában, racionális szempontból el kell ismernem a legkülönbébb ízlések és értelmezői közösségek legitimitását, jogát a nyilvánossághoz, így Wass Albert "híveinek" vélemény szabadságát is.

(Értelmezői és hitközösségek) Egy fontos distinkcióval kezdeném: nagy különbséget tételezek az "értelmezői közösségek" és a "hívek" fogalmi tartalmában.

A kanonizáció-elméletek szóhasználatában az értelmezői közösség jól meghatározott fogalmi hálózattal jellemezhető diskurzusközösséget is jelent, amelyben az irodalmi interpretáció elméletileg is megalapozott, nyilvánvalóvá tett előfeltevésekre támaszkodik, és tárgyi-logikai szempontból koherenciára törekvő szövegekben valósul meg. A "hívek" közösségét azonban véleményem szerint inkább az adott mű és/vagy szerző iránti egyfajta hit, vallásos imádat teremti meg, ami mögött hiába keres az ember tisztázott fogalmakat arról, hogy mik a nyelvi műalkotás ismérvei, vagy mi az, hogy esztétikai érték, milyen terminológia alkotja azt a metanyelvet, amelyen beszélni lehet ezekről.

Az értelmezői közösségek kijelentései bizonyos diszciplínák keretében úgy-ahogy cáfolható megállapításokat tartalmaznak. A "hívek" avagy - ha úgy tetszik - "hitközösségek" (kultikus) kijelentései azonban kizárnak minden kérdést és ellenvetést, mert amiben hisznek, nem is kívánják interpretálni, pusztán csak állítanak, minősítenek. A szoboravatás itt megelőz minden értelmes reflexiót. Mintegy "kikiáltják" ezt vagy azt a szerzőt a legnagyobb íróvá.

Ezt teszik az "írófejedelemmé" felszentelt Wass Albert hívei, akik most 2008-at, születésének százéves fordulóját "Wass-émlékév"-nek nyilvánítva élhetnek a kultusznak szánt pénzbeli támogatással az állami intézmények részéről, és azzal a morális-szakmai tőkével, amit ezúttal a védnökséghez nevét adó, mértékadóként számon tartott irodalmár hordoz.

Itt nem a személynév, hanem a tagság tényének szimbólumértéke a fontos, amely ettől az évtől még nagyobb súlyt ad a Wass-híveknek. Így, miközben a tervbe vett szertartások sora az én szememben egyértelműen csupán a jobboldal ideológiájának hatásos terjesztését célozza a legkisebb gyermekek megnyerésétől kezdve a már létező kultikus közösségek erősítéséig, az egész évre kidolgozott ceremóniaprogram közvetve, szimbolikusan maga mögött tudhatja a magyarság legfontosabb tudománypolitikai testületét, amelynek elvileg minden politikai irányzat fölött kellene állania. Közvetve maga mögött tudhatja az MTA elnökét, Vizi E. Szilvesztert is, aki az emlékév fővédnökének, Tőkés Lászlónak a (hivatalánál fogva) legtekintélyesebb politikai támogatója.

(Az aránytévesztésről) Értelmezzék és értékeljék ám bárkik Wass Albertet az őt megillető helyen vagy rangsorban, jelesül, mondjuk, a "nemzeti romantikus lektűr" műfajában, de a jelenlegi hatalmas aránytévesztés engem megbotránkoztat. És ezzel nem vagyok egyedül. Márkus Béla, Horváth Sz. Ferenc, Bíró Béla, Kunstár Csaba és még sokan, több - esztétikai, ideológiai, szociálpszichológiai, morális stb. -

szempontból vitatják az író bálvánnyá avatásának helyességét. Ezek a szerzők Ágoston Vilmos előtt már megpróbálták értelmes kritikai reflexióval helyükre tenni alkotásait, némiképp teret is nyitottak az érdemi szakmai vitáknak. A Wass-hívek viszont nem bocsátkoznak ilyen diskurzusokba, hanem a magyar irodalomárok-nak-publicistáknak ezt a részét visszakézből "nemzetidegenként" rekesztik ki.

Ágoston Vilmos könyve ennek az aránytévesztésnek a felismerését úgy segíti elő, hogy kitűnően használható fogalmi hálót alkalmaz, amivel a racionalitás keretein belül maradva teszi lehetővé, hogy a helyes értékrend kialakításában érdekelt (szakmai) értelmezői közösség - ha van és lesz ilyen - hatékonyabb kanonizációs stratégiákhoz folyamodjék, és a további diskurzusok ne sodródjanak ideológiai hitvitákba. Nagy a veszélye ugyanis annak, hogy a Wass-féle lektűr piacának terjeszkedése, az indulatokra, a konfrontáció ösztönére építő agresszív (politikai) marketingje sikeresen kerekedik felül az olyan szakmai törekvéseken, amelyek a választékosabb irodalmi értékfogyasztás és nyelvhasználat "magasabb" normáit iskolai tantervi és tankönyvi szinteken képviselni próbálják. Olyan, konszenzussal kialakított normákat tartanék helyesnek például a médiában és a nevelésben, amelyek a személyiség egészséges fejlődésének minden emberben benne rejlő lehetőségét, a frusztráltság meghaladását, az öntranszcendálás és integrálás képességét és így a másik ember, a másik véleményközösség, a másik nemzet elfogadását és megértését is feltételezik. Olyan kommunikációs eszközök elsajátítását, amelyek nem a nemzeten belüli és nemzetek közti megosztást és ellenségképzést szolgálják, hanem egyetemes értéklényegiségek felé orientálják a fiatalokat.

Ilyen szempontból lehet Ágoston könyve iránytű például az irodalomtanárok számára. Megkerülhetetlen probléma, hogy a Wass-féle próza, például ezen belül a Jönnek! vagy az Adjátok vissza a hegyeim! mennyiben járul hozzá az önmegismeréshez, a személyiség épüléséhez, az egyén és közösség viszonyulásának harmonikus alakulásához, és ezzel a feltételezett hatással összefüggésben ilyen műveket helyesnek látunk-e a fiatalok kezébe adni. Irodalomkritikusként is felelősök vagyunk, milyen értékeket és hogyan közvetítünk a mai magyar olvasóknak, és hogy általában milyen társadalmi közmegegyezést "dédélgetünk" afelől, mi is a mérce, ami szerint bizonyos műveket előnyben kellene részesítenünk az értéktudat(unk) kibontakozásában. Hiszen ettől is függ a jövőnk alakulása, az ország, az egész Kárpát-medence "élhetősége".

A kivándorolt erdélyiek számára a Wass-féle próza talán a szülőföld, a hazai tájak iránti "jogos" nosztalgia megélésének lelki esélyét nyújtja. Az ízlésficam itt akkor lép működésbe, ha "bekattan" a Jönnek! vagy az Adjátok vissza a hegyeim! címek agresszivitásában már benne rejlő etnocentrikus ellenségképzés, és az olvasóban nem esztétikai élmény keletkezik, hanem a frusztráció és az engesztelhetetlen düh indulata termelődik újra. Az általam kiemelt két szövegen kívül Ágoston Vilmos alapos elemzéssel szinte az egész életműben kimutatja e lelki mechanizmus működését beindító, olcsó "hatásmozzanatokat".

(Kötelező?) Ha valakik számára Wass Albert mint író erkölcsi mérceként, "magyarságmodellként" szolgál, netán esztétikai élvezetet is nyújt, hadd teljék benne kedvük, de nemzeti kultúránkban, mint valami egészen képzelt eszményi értékrendben, ne legyen kötelező elsőrangúként elfogadnom őt csak azért, mert erdélyi, mert kisebbségi, mert emigráns, mert megkésve fedezték fel, vagy mert igazságtalanul ítélték halálra. (Lásd pl. Racsmány Mihály: Megjegyzés az észrevételekhez, ÉS, 2008/3. - a szerk.)

Ő nem annak a kánonnak a része, amelybe József Attila, Bartók és Márai tartozik. Legalábbis az irodalomban jártasabbak értékrendje esetében. Vagy igen?

Azt, hogy valakik konkrét politikai érdekcsoportok hőssé magasztosítják, és a kirekesztő nacionalizmus (neonácizmus) emblémájaként használják, továbbá hogy egész szubkultúra alakul ki zászlajukra emelt személye körül, tekintsük annak, ami: alternatív értékrendnek, szubkultúrának, hungarista szimbólumhasználatnak. De ez ne kerülhessen abba az uralmi helyzetbe, hogy a hívei részéről szimbólummá emelt személy körüli agresszív "toborzótól" mértékadó magyar értelmiségiek megriadjanak. Ne zsarolhassanak már érzelmileg egy egész társadalmat ezekkel - az érveknek egyébként

minősíthetetlen - életrajzi körülményekkel, amelyek mintegy reánk erőltetett korlátai lehetnek annak, hogy akik nem szeretik Wass műveit, azok is a magyarság részeként határozhatják meg önmagukat.

Vagy akik Ottlikot, Nádaszt, Esterházyt választották értékideálnak, mégis kényszerítve legyenek arra, hogy a nemzetietlenség vádjától félve melléjük helyezzék Wass Albertet is? Kötelező-e, hogy művészileg többnyire kétes értékű szövegeket, érzelmileg kártékony és politikailag veszélyes mozgalmat támogassunk azért, mert a wassista hitközösség érzelmi terrort gyakorol, akár az iszlám fundamentalisták?

(*Nem kötelező*) Ágoston Vilmos könyve az első és a legterjedelmesebb értelmező, elemző és kritikai mű, amelynek van fogalmi nyelve azon jelentésrétegek és értékek, többnyire nemzeti sztereotípiák megragadására, amik Wass Albert műveinek túlnyomó részét jellemzik. A világos elméleti nézőpont, műimmanens kritikai érzék és fogalmi nyelv szervezi könyvének szövegét olyan diskurzussá, amelynek tárgyi és logikai koherenciája lehetővé teszi újabb kérdések felvetését és a racionális kereteket nem áthágó vitát az életmű megítélésének további alakulásában.

Ez a nézőpont ugyan nem esztétikai, hanem antropológiainak nevezhető, hiszen elsősorban a nemzeti képzelet térkiszajátító ideogrammaira összpontosít, amelyek az erdélyi író műveiben az etnikai ellenségképzés és konfrontáció-gerjesztés átlátszó mechanizmusát a narratívákban, leírásokban, dialógusokban és reflexiókban, valamint általában a (román, magyar, zsidó stb.) szereplők viszonyai szintjén meghatározzák. Ezek működését, lehetséges (uszító) hatását mutatja ki Ágoston Vilmos Wass Albert prózájában, verseiben, publicisztikájában, részletesen.

Ezek az ideogrammak ráadásul nem a megjelenített szereplők saját világához, karakteréhez tartoznak, hanem mindig egyazon személy, vagyis maga a szerző mint jobbra főszereplő Erdély-szemléletéből eredők, és ez a tény akkor is "átlátszik" írói nyelvezetén, amikor megpróbál áttételesen fogalmazni.

Ágoston kimutatja legnagyobb művészi gyengéjét: a terjengős retorizáltságot a poetizáltság rovására. Az egysíkúságot. A kompozíció hiányosságait. Az önisméltléseit. Képzavarait. Közhelyeit és stílári pongyolaságát. Konkrétan példázza őket, és messzemenően részletesen.

A "verseire" pedig véleményem szerint túl sok figyelmet és szót veszteget.

(*Magyar-román-párhuzam*) Ágoston kötete nem csupán elméleti, történeti, filológiai szempontból figyelemre méltó, megkerülhetetlen állomása a Wass-kutatásoknak, hanem azért is, mert - és nála ez elsődleges - komparatistikai összefüggést teremt a hasonló ideogrammakat használó román író, Doru Munteanu egyik regényével, és rajta keresztül más nacionalista román írók munkásságával. Így remek szakmai előnnyé tudja változtatni azt a hátrányos helyzetet, diszkriminációt, amit romániai magyarként az elnyomó többségi hatalom részéről egykor maga is megtapasztalt, és ebből a helyzetből erényt kovácsolva alkalmazni tudja a korabeli román nacionalista irodalom ismeretét, ami most lehetővé teszi számára a komparatív vizsgálatot: Munteanu Fekete péntek című regényének és a Wass-műveknek a párhuzamba állítását.

Alapos elemzés útján, tárgyi és logikai eszközökkel eljut annak a sajátosságnak a - számomra meggyőző - kimutatásához, hogy az egymással szembe fordító, ellenségképző, gyakran antiszemita sztereotípiák a "nemzeti lektúrben" mennyire azonos módon működnek, függetlenül attól, hogy szerzőjük magyar-e vagy román. Lelepleződnek a sémák, az olcsó technikai fogások, melyeken áttetszenek az említett ideogrammak, világosan kitűnik tehát a kiszajátított tér, a kiszajátított történelmi múlt, a kiszajátított igazság egymás elleni irányzatossága. Ágoston így összegezi a vizsgálódás hipotézisét: "Az irodalmi fikcióban megjelenő nemzeti ténykiegészítő ideológia nem különbözik a történészek és politikusok ideológiai fikciótól. Az irodalmi művek stilisztikai, strukturális elemzése során jól lebonthatók a körvonalazódó eszmeiség összetevőire. Az eszközrendszer vizsgálatán keresztül közelebb juthatunk a fikció hatásmechanizmusához, körvonalazhatók azok a művészi eszközök, amelyekhez a művek olvasói

vonzódnak, sőt az eladott példányszámból következtethetünk arra is, hogy szociológiailag milyen és főként mekkora indulati-gondolati és esztétikai vonzáskörű olvasóréteghez jut el a sugallt ideológia. Végül arra is következtethetünk, hogy milyen konfliktusok felé halad és milyen megoldásokat keres a társadalomnak az a része, amelyik ennek az irodalomnak a híve." Ebben az irodalomban - amint Ágoston írja - "'Csak egy az igazság': megszűnik az igazság általános fogalma. Az általános érvényű gondolatot nemegyszer felváltja az általános indulat hatalma. Ezt szolgálja minden stilisztikai hatáselem: az eszményi megszépítés (tájleírás, emberi kategóriák kisajátított erkölcsé mint kontrasztelelem), a naturalista kegyetlenséggel leírt események (más nemzeti kategóriák negatív, erkölcsi rosszként történő megjelenítése), az önfelmentés, áthárítás és az önmagukat leleplező kollektív, negatív nemzeti szereplők önminősítését. Mindezeknek a regényekben ösztönök és gesztusok szintjén, a versben metaforikusan vagy nyíltan megfogalmazott célja, hogy az egyetlen kisajátított igazságot érzelmileg elfogadtassa olvasóival. Az érzelmi elfogadás már fölöslegessé teszi, és el is utasítja a történelmi tények elemzését. (...) A különböző szintű, de egyezményes elvekhez igazodó, rendszerint igénytelen, de annál érzelmesebb művészi eszközök segítségével megjelenített, kizárólagos, tekintélyelvű "egy-az-igazság" az ízlésítéleteken túl az érzelmi zsarolás esztétizálásával sokkal szélesebb körben hat, mint valamely tanulmányban vagy politikai vitában kifejtett ideológiai tézis." (76-77.)

A fenti megállapítások a könyvben a vizsgált Munteanu-regény és a Wass-művek részletes elemzésével rendre igazolódnak. Óriási különbség mutatkozik viszont abban, hogy míg a mai román irodalmi köztudatból Doru Munteanu és a hozzá hasonló munkássága úgyszólván kitörlődött a 89-es események után, Wass Albertnek jelenleg a magyarság széles köreiben "felülről" vezérelt, felfutó, naponta celebrált kultusza van.

(*Hamis Erdély-kép*) Ő, egyedül ő, mármint Wass Albert kezdi jelképezni a jobboldal ideológusainak vezénylete alatt a magyar társadalom egy számottevő része számára nem csupán Erdélyt, és ebben elsősorban a Trianon-reminiscenciát, hanem "az újraegyesülő magyar nemzet egészét is". Általa sajátítja ki magának a politikai jobboldal a közös tér, idő, igazság és a magyarság (mint érték) fogalmát. Jellemző erre egy Ágoston által kommentált idézet: "Wass Albert példája, élete és életműve (...) aktuálisabb lett, mint a rendszerváltás óta bármikor. (...) érdemes úgy figyelniük hősünk életútjára, életművére, példájára, mint aki megelőlegezte a nemzet határokon átívelő újraegyesítését" (106. o.) (Itt jegyzem meg, hogy a Névmutatóban megjelent oldalszám - 104 - nem egyezik a kötetbelivel, és vannak még ilyen adathibák.)

Az irodalmi köztudatból mára, úgy tűnik, a magyar "rendszerváltás" után teljes sikerrel kitörlődtek azok az erdélyi írók, mint például Tamási Áron, Kuncz Aladár vagy Áprily Lajos, akik sokunk számára az "erdélyi ember" jobbik énjét, az interkulturálisan nyitott, toleráns, a békeszerető transzszilvanizmus hagyományát testesítik meg.

Ágoston Vilmos pontos kritikai érzékeléssel teremt párhuzamot egy helyen Tamási és Wass Albert helyzetábrázolása közt, és kimutatja, mennyivel árnyaltabb, józanabb, a humanista és a nemzeti értékek egyensúlyát kereső és meg is látó Tamási Áron románságképe. Ezt az árnyalt képet az idevágó történelemtudományi kutatások eredményeinek legjava, már a háromkötetes Erdély története is alátámasztja. A Wass-hívek azonban még a romantikus nacionalizmus terminusaiban és nem a modern nemzetfogalom kategóriájában gondolkodnak.

Egyáltalán gondolkodnak-e?

Inkább csak hisznek.

Az említett egyensúly az emberi és a nemzeti értékek között a kisebbségben élő ember részéről az öntranszcendálás magasabb fokát, az egyetemes értékek iránti nagyobb érzékenységet feltételezi, azt, ami Ady Endre óta kimutathatóan hidat képes verni a Kárpát-medencei népeket olykor egymással szembeállító múltbeli konfliktusok, szakadékok fölött, például úgy, ahogyan - s ezt én tenném hozzá - a méltatlanul kevésbé értékelt Áprily Lajos költészetében is megmutatkozik. Az ő számára a táj, a "hegyek"

iránti szerelem sohasem fajult az "elvett tulajdon" körüli frusztráció forrásává, mert képes volt tovább látni a szűk horizontú, etnocentrikus szemléleten. Hozzá és számos más erdélyi íróhoz, például Bodor Ádámhoz képest Wass Albert minden értelemben csupán provinciális jelenség. Tehetségéről és teljesítményéről lehet vitatkozni, de az Ágoston által egyébként nagy türelemmel és higgadtsággal feltárt kompozíciós - és általában formai, iránybeli - hibák esztétikailag éppenséggel bálvánnyá avatása ellen vallanak. Nem indokolják a mindennapi felmagasztalást.

Persze, nem véletlen, hogy a jobboldal mégis őt választotta politikai marketingjének sikere érdekében, hiszen az esztétikai értelemben igazán kiváló erdélyi írók nem lennének ennyire hasznosak olyan mozgalmak, gárdák létrehozásának legitimálása számára, amelyek ma az országot "a románokkal szembeni önvédelemre kívánják felkészíteni".

Egészen bizonyos, hogy e cél megközelítéséhez nem igazán irodalomra, hanem irodalomnak öltözött vagy öltöztetett ideológiára volt szükségük. Wass Albert pedig azért is oly alkalmas erre, mert minden belemagyarázás nélkül kilóg a szövegeiből az ideológiai lóláb.

Cs. Gyimesi Éva